

3

DE OVERHEID ZAL AAN VERMOGENSPOLITIEK MOETEN GAAN DOEN

*Een argument voor een noodzakelijke ingreep in
de liberale democratie*

*Marjan Slob**

Een liberale democratie kent onvermijdelijk mensen die nooit directe politieke macht zullen verwerven; de Amerikaanse denker Jeffrey Green noemt hen 'de plebejers'. Volgens de beginselen van de liberale democratie zelf is dit eigenlijk onrechtvaardig. Geen wonder dus dat 'het plebs' verongelijkt is, stelt Green. Gewoonlijk accepteren tweedegradersburgers deze imperfecte situatie overigens behoorlijk blijmoedig, maar daar kan een einde aan komen als de vermogensverschillen binnen een samenleving te groot worden. Wederom voelt het volk goed

* Marjan Slob is zelfstandig filosoof en essayist. Zij schreef meerdere boeken, waaronder *Hersenbeest* (winnaar van de Socratesbeker) en *De lege hemel*, dat de J. Greshoff-prijs won. Zij werkt onder meer voor *de Volkskrant*, publieke kennisinstellingen en ministeries.

aan waar de schoen wringt: rijken zullen politieke invloed gaan kopen, wat de meritocratische belofte van de liberale democratie ondermijnt. Een overheid die naar rechtvaardigheid streeft, komt dan ook niet weg met een oproep tot het koesteren van proceswaarden zoals transparantie en betrouwbaarheid. Zij zal ook de opeenhoping van vermogen moeten aanpakken. Dit is, geredeneerd vanuit de geest van de liberale democratie, een noodzakelijke ingreep zonder verdere politieke kleur.

Inleiding

De liberale democratie is een systeem om te vieren en te koesteren. Zij kent al haar burgers op voorhand evenveel vrijheid en invloed toe en verankert dit principe bovendien expliciet in haar instituties, wat dit systeem moreel superieur maakt aan alle andere politieke systemen die de geschiedenis heeft opgeleverd. Maar wees eerlijk: ziet u in de praktijk werkelijk vrij en gelijkwaardig burgerschap? Hebben burgers in een westerse democratie allemaal evenveel kans om hun invloed te doen gelden en macht te verwerven, mochten zij dat willen proberen? Nee. En dat feit is niet weg te zetten als een betreurenswaardige historische toevalligheid die met enige inspanning te corrigeren valt. Die ongelijkheid hangt samen met enkele fundamentele trekken van de liberale democratie zelf. Hoewel de theorie dus prachtig is, zullen er in de praktijk onvermijdelijk mensen zijn – namelijk plebejers – voor wie dit politieke arrangement onrechtvaardig uitpakt. Het is logisch dat deze mensen wrok voelen; een fundamentele politieke belofte wordt immers niet waargemaakt. Gewoonlijk zullen de meeste plebejers wel manieren vinden om met hun wrok te leven. Totdat de onrechtvaardigheid te groot wordt. Dan komen zij in verzet, en wel in plebejische stijl: ruw en ongenueanceerd.

Dat is de analyse die de jonge Amerikaanse politiek filosoof Jeffrey Green uitwerkt in *The Shadow of Unfairness: A Plebeian Theory of Liberal Democracy* (2016). Green is geschoold in het antieke denken, wat zijn gebruik van dat ongemakkelijke woord ‘plebejer’ verklaart: in het oude Rome was een plebejer iemand die weliswaar burger-

rechten genoot, maar in de praktijk toch minder in de melk te brokelen had dan de patriciër. Volgens Green is dit patroon in wezen niet veranderd: ook in onze samenlevingsvorm kan een politieke elite het beleid in de praktijk naar haar hand zetten op een manier die voor de massa buiten bereik blijft. Een plebejer (tegenwoordig zou je eerder spreken van een tweederangsburger) is iemand die onder ogen ziet dat het verschil tussen gewone en uitzonderlijke mensen niet volledig kan worden toegeschreven aan verdienste. Die stand van zaken is vanuit de liberale theorie zelf niet te rechtvaardigen, maar ook niet op te lossen. Een massademocratie kent namelijk altijd een zekere afstand tussen volk en bestuur – en precies die afstand leidt tot ongelijkheid. Een ongelijkheid die dus niet helemaal valt te rechtvaardigen met een beroep op persoonlijke verdienste (de favoriete ideologische vluchtheuvel van de liberale democratie).

Rustig en precies wijst Green in zijn werk op enkele principiële problemen van een liberale (massa)democratie. Zo kent ons politieke systeem een onvermijdelijk onderscheid tussen ‘enkelen’ en ‘velen’. Moderne tweederangsburgers staan op afstand van de macht en zullen dat hoogstwaarschijnlijk gedurende hun hele leven ook blijven staan, simpelweg omdat politieke banen nu eenmaal schaars zijn. Het is niet onmogelijk dat iemand uit het volk doordringt tot gemeenteraad of parlement, maar hoogstonswaarschijnlijk is het wel, zoals de statistieken keer op keer laten zien. En je feitelijke, dagelijkse waardegheid als burger kun je niet laten afhangen van grote onwaarschijnlijkheden, zoals Green droog opmerkt.

Gevolg is ook dat de belangen van het gros van het volk hoogstens in grote lijnen verwoord worden in de kamers waar de politieke beslissingen vallen. De meeste mensen kunnen slechts politieke invloed verwerven als achterban van een politieke partij, een vakbond, een actiegroep. Zij spreken dus niet namens zichzelf, maar laten zich vertegenwoordigen. Dat kan ook niet anders in een samenleving van enige omvang – hoe zou dat praktisch te organiseren zijn? –, maar het betekent wel dat sommige stemmen veel beter doorklinken dan

andere. Wie aan de overlegtafel zit, kan zijn of haar belang veel preciezer inbrengen. Ter plekke merk je bovendien welke bewoordingen overkomen, waardoor je je eigen verhaal beter leert spinnen en tactische kansen kunt benutten. Vergeleken daarmee gromt het volk een bot ‘ja’ of ‘nee’ door al dan niet achter zijn vooruitgeschoven vertegenwoordiger te blijven staan. Die lompe ongearticuleerdheid toont dus niet zozeer de ‘aard’ van het volk, maar is eerder een onvermijdelijk uitvloeisel van hun positie in het systeem van representatie, aldus Green.

De liberale democratie zegt dan wel dat iedereen in principe gelijk is, en werpt inderdaad ook geen institutionele barrières op die de weg naar de politieke macht voor sommige mensen bij voorbaat blokkeren, maar het noodzakelijke systeem van vertegenwoordiging maakt dat veel mensen in de praktijk de politieke ervaring zullen hebben dat zij tweederangsburgers zijn en niet kunnen meepraten op de werkelijk belangrijke plekken. Dát is de ervaring die onze liberale democratie voor het gros van haar burgers produceert. Green verwijt de grote filosofen van het liberale politieke midden, zoals John Rawls en Richard Dworkin, te gemakkelijk aan die ervaring voorbij te gaan. Zij redeneren dat burgers zich in een liberale democratie vrij en gelijk *behoren* te voelen, omdat hun formeel niets in de weg wordt gelegd om een gooi te doen naar directe politieke invloed. Maar deze burgers zijn realistisch en rijp genoeg om te weten dat het hoogstonschijnlijk is dat dit in hun leven ook gaat lukken. Zij hebben dus (in de empirie gegronde) *redenen* om zich tweederangsburgers te voelen.

Leven met onrechtvaardigheid

Nu zou je kunnen zeggen dat onze democratie momenteel met grotere problemen kampt dan het feit dat het grootste deel van de burgers nooit direct voor zichzelf zal kunnen praten. Zo liet de toelagenaffaire zien dat Nederlandse burgers in de praktijk toch niet altijd gelijk worden behandeld. Een staaltje schandalige politiek, dat terecht veel aandacht trok. Toch zou je die affaire nog kunnen zien

als een incident dat niet het ideologische hart van de liberale democratie raakt, en juist met een beroep op haar ware idealen te herstellen zou zijn. Dat zouden Rawls en Dworkin vermoedelijk betogen, en het is precies wat hun hedendaagse intellectuele erfgenaam Francis Fukuyama beweert (Fukuyama, 2022). De liberale democratie ligt van links en van rechts onder vuur, zo geeft Fukuyama toe, maar die brede onvrede betreft welbeschouwd niet de principes van de liberale democratie zelf; een zuiver naleven van haar richtlijnen zou bestaande misstanden juist kunnen corrigeren.

De toeslagenaffaire valt dus wellicht nog te duiden als een schandaal dat zich kon voltrekken omdat er jammerlijk werd afgedwaald van liberaal-democratische basisprincipes. Maar voor het tweederangsburgerschap van het gros van het volk geldt dat niet, zeg ik met Green in de hand. Hun achterstelling is een resultaat van ‘beperkende parameters die voortkomen uit de anatomie van het liberaal-democratische regime zelf’, en is dus binnen een parlementaire democratie onvermijdelijk. Het getuigt volgens Green van intellectuele eerlijkheid om te erkennen dat onze democratie altijd enigszins onrechtvaardig zal uitpakken voor sommige groepen mensen. Probeer daar maar mee te leven, zegt hij ook, want er is nog steeds geen beter en rechtvaardiger systeem vertoond dan diezelfde parlementaire democratie.

Ons democratisch stelsel is dus niet perfect. In de praktijk niet (zoals bijna iedereen erkent), én in principe niet (wat veel minder mensen onder ogen zien). In het dagelijks leven lijken tweederangsburgers dit principiële falen eigenlijk gemakkelijker te aanvaarden dan beroeps-politici en hun ideologen. Je zou het volk realiteitszin kunnen toedichten, of gelatenheid, maar het blijft opmerkelijk hoe blijmoedig veel tweederangsburgers deze in wezen niet te rechtvaardigen maatschappelijke verhoudingen gewoonlijk accepteren. Waarschijnlijk realiseren zij zich dat zij het politieke handwerk niet zouden kunnen (of willen) verrichten, ondanks de onmiskenbare voordelen die dit hun zou opleveren. Zolang hun leven goed genoeg is, tolereren zij

daarom maar de 'schaduw van oneerlijkheid' die daar vanuit het huidige politieke systeem over valt.

De macht van het geld

Tweederangsburgers blijken in de praktijk dus best te kunnen leven met een zekere mate van onrechtvaardigheid. Maar die onrechtvaardigheid moet niet te groot worden. En precies dat dreigt te gebeuren, want zorgelijk genoeg is er volgens Green nóg een structuurkenmerk van de liberale democratie dat onrechtvaardigheid in de hand werkt: zo'n samenleving tendert vanzelf richting een plutocratie, dus richting een bestuursvorm waarin de rijkste mensen aan de macht komen en de wetten kunnen gaan bepalen. Het zal duidelijk zijn dat een echte plutocratie tegen de idealen van een liberale democratie in gaat; de maatschappelijke spelregels dienen dan feitelijk niet langer het algemeen belang, maar bevoordelen stelselmatig de rijken. Die rijken zullen in de dagelijkse praktijk steeds vaker aan het langste eind trekken, omdat wetten en regelgeving op hun belangen worden toegesneden en instituties naar hun belangen worden ingericht. Wat heb je nog aan formele gelijkheid voor de wet als jij niet rijk bent en diezelfde wet vooral gericht is op het beschermen van vergaard kapitaal?

Volgens Green tenderen liberale democratieën na een tijdje richting een plutocratie omdat rijke mensen invloed kunnen kopen. Zij laten hun belangen behartigen door lobbyisten, advocaten en financieel adviseurs, die andere burgers niet kunnen betalen, wat rijken een onrechtvaardig voordeel geeft in de uitleg van de wet. Zij kopen media op, waardoor zij de publieke opinie kunnen bespelen. Hun kinderen sturen zij naar het particuliere huiswerkinstituut, vanwaaruit ze per kruiwagen naar de bestuurskamers worden gereden.

Het bevoordelen van familie is iets van alle plaatsen en tijden, erkent Green, net als het oppotten van bezit uit angst voor de toekomst. Het zijn neigingen die horen bij ons zoogdierenbestaan. Maar die

neigingen moeten niet de overhand gaan krijgen, want dan ondermijnen zij het meritocratische ethos waar westerse liberale democratieën sterk op leunen. ‘Woeker met je talenten en je zult het hier kunnen maken’, verzekert dat ethos de individuele leden van de samenleving. En op maatschappelijk niveau belooft de meritocratie ons dat de beste mensen zullen komen bovendrijven. Deze beloftes worden ondermijnd als rijken een sterke maatschappelijke positie kunnen kopen en via het erfrecht veilig kunnen stellen voor hun familieleden. Naarmate zo’n type samenleving langer bestaat, zijn de rijken van die samenleving steeds minder vaak rijk dankzij hun eigen verdienste, terwijl zij met hun geld de instituties juist steeds meer naar hun eigen belang kunnen inrichten. We hebben hier, aldus Green, te maken met ‘de rauwe macht van geld’ om politieke invloed uit te oefenen ‘in civiele ruimtes die het niet geacht wordt te betreden’.

Groeiende ongelijkheden

Dat de rijken van een samenleving de neiging hebben onevenredig veel politieke macht naar zich toe te trekken – al is het maar om hun bezit en hun familie veilig te stellen –, concludeert ook Bas van Bavel in *De onzichtbare hand*. Van Bavel is hoogleraar Transitie van economie en samenleving in Utrecht, en bestudeerde voor zijn genoemde boek hoe het vier grote economieën in de wereldgeschiedenis is vergaan: Irak in de vroege Middeleeuwen, Italië in de volle Middeleeuwen, de Nederlanden tussen 1100 en 1800, en Engeland en de Verenigde Staten in de industriële tijd. Van Bavel licht deze economieën eruit omdat ze alle vier factormarkten kenden – dat wil zeggen dat er niet alleen handel bestond in goederen (zoals overal waar mensen zijn), maar dat ook arbeid, grond en kapitaal een prijs kregen en werden verhandeld.

Economieën waarin factormarkten de ruimte krijgen, maken een bloeiperiode door. Maar na een tijd (en neem dit ruim; dat kan best meer dan een eeuw zijn) gaat de economische én politieke macht klonteren bij een kleine groep. En waar de maatschappelijke ongelijkheid

toeneemt, nemen investeringen af, zo toont Van Bavel met nauwgezet historisch archiefonderzoek aan. Groeiende ongelijkheid blijkt steevast het begin van het einde van deze economieën. Van Bavel maakt dus gehakt van het idee dat een grote vrije markt vanzelf tot meer welvaart en betere maatschappelijke instituties leidt. Hij toont zelfs *het tegenovergestelde* aan: de geschiedenis laat zien dat samenlevingen waar grond, arbeid en kapitaal vrijelijk worden verhandeld na verloop van tijd gaan inboeten aan welvaart en welzijn. Van Bavel verklaart ook de achterliggende dynamiek: rijke mensen gaan handelen in grond en financiële producten, waardoor ze snel nog rijker worden. Om dat geld veilig te stellen vergroten deze rijken hun greep op de politiek; zo kunnen zij regelingen en instituties in hun voordeel bijbuigen. Maar waar dergelijke behoudzucht gaat domineren, vinden minder werkelijke innovaties plaats en komen talentvolle mensen zonder veel vermogen te veel op achterstand te staan. Het is de dood in de pot.

In *De onzichtbare hand* spreekt Van Bavel geen moreel oordeel uit over deze gang van zaken; hij wijst louter op dit patroon. Zijn focus ligt bovendien niet op liberale democratieën, maar op factormarkten. Maar het geeft te denken dat de huidige westerse liberale democratieën stuk voor stuk factormarkten zijn, waar de vermogensverdeling steeds schever wordt (zoals Thomas Piketty in *Kapitaal in de 21ste eeuw* liet zien). Het feit dat onze rijken onevenredig veel politieke macht vergaren, zet de neergang van onze samenleving in, daarover zijn Van Bavel en Green het dus eens – al werkt Van Bavel dit economisch uit, terwijl Green zegt dat liberale democratieën in die omstandigheden hun eigen politiek-filosofische principes niet meer weten waar te maken.

Scheve vermogensverhoudingen zijn kortom gevaarlijk voor de liberale democratie. Het zou dan ook heel verstandig zijn om op tijd, en op democratische wijze, paal en perk te stellen aan die opeenhoping van vermogen bij enkelingen. In *The Shadow of Unfairness* geeft Green een (behoorlijk technische) filosofische onderbouwing die het

mogelijk maakt plutocraten aan te pakken zonder daarbij principiële liberale waarden aan te tasten. Bezit zal nooit gelijk verdeeld zijn, beseft Green. Hij erkent ook dat er altijd debat zal bestaan over welke verdeling nu eigenlijk eerlijk is, en waarom. Maar dat zou ons niet het zicht moeten ontnemen op het feit dat we heel goed weten wanneer de verdeling van bezit *niet* eerlijk is: als er geen relatie meer is tussen rijkdom en maatschappelijke verdienste. 'Er zijn niveaus van ongelijkheid die zo extreem worden, dat verworven [politieke] vrijheden daarbij hun *waarde* gaan verliezen, ook al blijven ze formeel van kracht', schrijft Green. Gewone burgers kunnen hun politieke vrijheden in de praktijk niet meer goed uitoefenen omdat ze stuiten op de macht van het geld, en raken gedemoraliseerd.

We moeten een manier zoeken om dat 'psychopolitieke verdriet van het plebejische burgerschap' te verzachten, vindt Green. En wel door regelingen te treffen die de rijken indammen. Het aftoppen van grote vermogens is geen teken van afgunst, zoals sommige rijken graag zeggen, maar een bescheiden genoegdoening voor in wezen onrechtvaardige verhoudingen. Liberale democratieën hebben dus niet alleen goede redenen om hun arme burgers te helpen overleven, hulp die alle hedendaagse democratieën in meer of mindere mate bieden. Dergelijke hulp is nodig en welkom, maar volstaat niet. Om haar eigen ideologische kroonjuwelen te bewaren, zal de liberale overheid ook moeten patrouilleren in de hogere echelons van inkomen en vermogen.

De noodzaak van vermogenspolitiek

Persoonlijk ben ik ervan overtuigd dat politici, bestuurders en ambtenaren graag willen kunnen geloven dat zij bijdragen aan een rechtvaardige overheid. Rechtvaardigheid is voor mensen die werken in het publieke domein een kernwaarde. Maar het bewaken van rechtvaardigheid vergt meer dan het koesteren van democratische procedures, waar deze ambtsdragers het vaak bij houden. Een voorbeeld: in hoofdstuk 1 van het coalitieakkoord van kabinet-Rutte IV geeft

het kabinet zichzelf de mooie opdracht om naar een rechtvaardige overheid te streven. Volgens Rutte IV betekent dit dat het kabinet zal moeten gaan werken aan zijn betrouwbaarheid, aan begrijpelijkheid en transparantie, en aan het hanteren van de menselijke maat. Dat zou inderdaad geen kwaad kunnen. Maar als ik de inzichten van Green en Van Bavel tot me laat doordringen, vrees ik dat dit een te holle invulling van rechtvaardigheid is. Het kabinet zal geen rechtvaardigheid bewerkstelligen door alleen dergelijke proceswaarden te bewaken. Wil ons staatsstelsel enigszins rechtvaardig blijven, dan zal het ook inhoudelijk moeten ingrijpen en de scheve verdeling van vermogens moeten corrigeren. Dat is geen linkse oproep, maar een aanpak die elke realistische democraat zou moeten onderschrijven – te vergelijken met de noodzaak tot klimaatpolitiek. Vermogenspolitiek is simpelweg noodzakelijk om de liberale democratie vitaal te houden.

Met Green en Van Bavel in gedachten wil ik nog een zorg meegeven: de overheid moet er natuurlijk alles aan doen om te voorkomen dat een incident zoals de toeslagenaffaire zich nogmaals voordoet. Daar handelde de overheid immers op een manier die vloekt met een basisprincipe van de liberale democratie: gelijke gevallen werden ongelijk behandeld. Maar de overheid zou zich ook moeten afvragen in hoeverre twee andere recente staaltjes van lelijke politiek – het stikstofbeleid en het overheidsoptreden rond de gaswinning in Groningen – erop wijzen dat de samenleving al beweegt in de richting van een plutocratie. Zelf vrees ik daarvoor, want in beide gevallen luisterde de overheid jarenlang hoofdzakelijk naar de stem van het geld en werden andere stemmen en belangen op formalistische wijze weggedrukt. Ook die tendens valt wellicht nog om te buigen. Doe dat dan ook. Ter wille van die mooie liberale democratie.

Literatuur

Bas van Bavel, *De onzichtbare hand: hoe markteconomieën opkomen en neergaan*, Prometheus, 2018.

Francis Fukuyama, *Liberalism and Its Discontents*, Profile Books, 2022.

Jeffrey Edward Green, *The Eyes of the People: Democracy in an Age of Spectatorship*, Oxford University Press, 2011.

Jeffrey Edward Green, *The Shadow of Unfairness: A Plebeian Theory of Liberal Democracy*, Oxford University Press, 2016.

Marjan Slob, *Het oog van het volk: hoe het oculaire model van Jeffrey Green de westerse democratie bekritiseert en vitaliseert*, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties, 2016.

